

Περιεχόμενα

<i>Περί βιβλίων, συγγραφέων, εκδοτών, αναγνωστών...</i>	
Σημείωμα του επιμελητή της ελληνικής έκδοσης	9
<i>Πρόλογος του συγγραφέα στην ελληνική έκδοση</i>	15
<i>Εισαγωγή</i>	19

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ Ή ΛΑΪΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I: Ο ρόλος της λαϊκής λογοτεχνίας στην ανάπτυξη των παρισινών εκδοτικών οίκων κατά τον 19ο αιώνα	35
--	----

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΔΥΣΕΥΡΕΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II: Το σχολικό εγχειρίδιο και η βιβλιοθήκη του λαού	101
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III: Η επιφυλλίδα στον Τύπο και στο γαλλικό βιβλιοπωλείο κατά τον 19ο αιώνα	135
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV: Το λαϊκό μυθιστόρημα στη βιβλιοθήκη του λαού	159

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΣΥΛΛΟΓΕΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ, ΛΕΞΙΚΑ ΚΑΙ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: Οι εγκυκλοπαίδειες και το εμπόριο βιβλίου από τον 18ο έως τον 20ό αιώνα	181
--	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: Οι βιβλιοθήκες της Βαβέλ: συλλογές, λεξικά και εγκυκλοπαίδειες	207
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII: Η διάδοση των γνώσεων κατά τον 19ο αιώνα: μια δύσκολη άσκηση	225

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΜΙΝΤΙΑΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ Ή ΜΑΖΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII: Λογοτεχνία και Τύπος του πεζοδρομίου κατά την Belle Époque	251
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX: Η γέννηση της μιντιακής κουλτούρας κατά την Belle Époque: η δημιουργία των δομών μαζικής κυκλοφορίας	277
<i>Επίλογος</i>	299
<i>Πηγές</i>	307
<i>Ευρετήριο</i>	309

Περί βιβλίων, συγγραφέων, εκδοτών, αναγνωστών...*

Σημείωμα του επιμελητή της ελληνικής έκδοσης

Κατά τον 19ο αιώνα, παρόλο που εξακολουθούν να υφίστανται σημαντικές ανισότητες μεταξύ των μεγάλων πόλεων και της υπαίθρου, στις περισσότερες χώρες της Δυτικής Ευρώπης εμφανίστηκε ένα κίνημα μαζικού εγγραμματισμού το οποίο, μεταξύ άλλων, άλλαξε τις έννοιες των όρων «ανάγνωση» και «αναγνώστης». Η πρόοδος της σχολικής εκπαίδευσης και των εκδόσεων είχε ως αποτέλεσμα την ταχεία ανάπτυξη ενός αναγνωστικού κοινού που αγαπούσε κατά βάση τις εφημερίδες και τα φθηνά μυθιστορήματα. Παράλληλα, η σταδιακή συγκρότηση μιας πραγματικής αγοράς εντύπων οδήγησε τους εκδότες να δημιουργήσουν εταιρείες στη βάση μιας σαφούς καπιταλιστικής λογικής. Την ίδια εποχή, οι σχέσεις μεταξύ του δημοσιογραφικού περιβάλλοντος και του λογοτεχνικού κόσμου παρέ-

* Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε για τη βοήθειά της σε αυτή την έκδοση την Άννα Καρακατσούλη, αναπληρώτρια καθηγήτρια Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας στο ΕΚΠΑ. Η παρούσα έκδοση αποτελεί υλοποίηση μιας πρωτοβουλίας των παλαιών μαθητών του Jean-Yves Mollier και νυν καθηγητών ιστορίας Loic Artiaga (Université de Limoges), Jean-Charles Geslot (Université de Versailles), Patricia Sorel και Julien Hage (Université Paris Nanterre) και Λάμπρου Φλιτούρη (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).

μεναν εξαιρετικά στενές. Τα γεγονότα της επικαιρότητας αποτελούσαν το νέο καθημερινό υλικό για την πρώτη σελίδα των εφημερίδων και σημαντικός αριθμός συγγραφέων παρενέβαινε στην επικαιρότητα, δίνοντας ένα ιδιαίτερο νόημα στον όρο «διανοούμενος». Από τη μία πλευρά, πολιτικά και οικονομικά σκάνδαλα, ακραίες ιδεολογίες και θρησκευτικές αγκυλώσεις, ένα εκρηκτικό μείγμα ανορθολογισμού και αντινεωτεριστικότητας, παρελαύνουν στις σελίδες λαϊκών εντύπων, επηρεάζοντας ένα ευρύτατο κοινό που αναζητά φθηνή και εύκολη ψυχαγωγία. Από την άλλη πλευρά, στρατευμένοι δημοκράτες και αντικληρικαλιστές, συνεχιστές των παραδόσεων του Αιώνα των Φώτων, υποστηρικτές των κηρυγμάτων της Επανάστασης του 1789 και οπαδοί της εκπαίδευσης για όλους αγωνίζονται για τη διάδοση της επιστημονικής γνώσης σε όσο το δυνατόν ευρύτερες κατηγορίες ανθρώπων, φιλοδοξώντας να καταστήσουν την ανάγνωση και το βιβλίο πυλώνες των νέων δημοκρατιών.

Ο Jean-Yves Mollier (γενν. 1947) στην παρούσα συλλογή μελετών θέτει ευθύς εξαρχής το ερώτημα: Είμαστε μάρτυρες της εμφάνισης μιας αυθεντικής λαϊκής λογοτεχνίας ή μιας βιομηχανικής λογοτεχνίας; Καθηγητής ιστορίας επί σειρά ετών στα Πανεπιστήμια της Ναντέρ και των Βερσαλλιών, συνιδρυτής του πρότυπου Κέντρου για την Πολιτισμική Ιστορία των Σύγχρονων Κοινωνιών (Centre d'Histoire Culturelle des Sociétés Contemporaines), ο Mollier θεωρείται ένας από τους κορυφαίους μελετητές της ιστορίας των εκδόσεων στον ευρωπαϊκό χώρο και των πολιτισμικών ανταλλαγών μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Οι έρευνές του εκκινούν από την ιστορία του βιβλίου και της ανάγνωσης, αλλά επεκτείνονται σε πιο πολύπλοκα ζητήματα. Χρησιμοποιώντας υποδειγματικά τα εργαλεία της πολιτισμικής ιστορίας, της οποίας υπήρξε ένας από τους βασικούς θεμελιωτές στον γαλλόφωνο χώρο, μελετά ζητήματα όπως τα πολιτικο-οικονομικά σκάνδαλα στη Γαλλία του 19ου αιώνα, την πολιτική

και οικονομική διαφθορά κατά τον 20ό αιώνα, τις λογοκριτικές πολιτικές κρατικών και μη θεσμών, τη συγκρότηση εκδοτικών μονοπωλίων που καθορίζουν τις αναγνωστικές επιλογές και νοοτροπίες μας.

Το ανά χείρας έργο του Jean-Yves Mollier ανήκει σε μια μακρόχρονη παράδοση της ιστορίας των ευρωπαϊκών κοινωνικών επιστημών. Σε αυτή την παράδοση, που θεμελιώθηκε το 1929 από τους γάλλους ιστορικούς Marc Bloch και Lucien Febvre, το κεντρικό καθήκον του ιστορικού δεν είναι άλλο από την ανάλυση των ιστοριογραφικών πηγών και επιτελείται μέσω της διασταύρωσης των τεκμηρίων και της αξιοποίησης των προσεγγίσεων άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως η ανθρωπολογία, η φιλοσοφία, η λογοτεχνία κ.ά. Σε αυτό το ιστοριογραφικό ρεύμα, που αργότερα ονομάστηκε *Σχολή των Annales*, υπάρχουν δύο τομείς σπουδών που έχουν εξελιχθεί σημαντικά τα τελευταία πενήντα χρόνια. Ο πρώτος σχετίζεται με την «ιστορία των νοοτροπιών» και ο δεύτερος με την «πολιτισμική ιστορία». Διασχίζοντας αυτά τα δύο πεδία, ο Jean-Yves Mollier αναπτύσσει στο βιβλίο του τις σκέψεις του για τη συγκρότηση της ανάγνωσης και του αναγνωστικού κοινού στη σύγχρονη εποχή.

Σε εννέα δοκίμια ο συγγραφέας επιχειρεί να παρουσιάσει τις διαδικασίες συγκρότησης των αναγνωστικών νοοτροπιών και της δημιουργίας αναγνωστών από τα μέσα του 18ου έως τις αρχές του 20ού αιώνα. Με άξονα τη Γαλλία, αλλά με αναφορές στις εκδοτικές πολιτικές και πρωτοβουλίες στη Γερμανία, το Βέλγιο, τη Βρετανία, την Ελβετία, την Ιταλία και την Ιβηρική, ο Mollier καταφέρνει να συγκροτήσει ένα πανόραμα όλων εκείνων των ιδεών και πρωτοβουλιών που μετουσιώθηκαν σε έντυπο υλικό κάθε είδους και επηρέασαν τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Τα δοκίμια που παρουσιάζονται στην παρούσα έκδοση αλληλεπιδρούν με δυναμικό και ευέλικτο τρόπο, καθώς, παρόλο που το καθένα από αυτά διαθέτει μια αυτόνομη συνοχή και

αναλύει ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, όλα μαζί ταυτόχρονα διατηρούν μια άμεση και ισχυρή σχέση με το κεντρικό αντικείμενο του βιβλίου: την ανάγνωση και το κοινό της κατά τη σύγχρονη εποχή.

Ο Mollier ξεκινά με ένα σχολαστικό ταξίδι στους πρώτους εκδότες, τις επιλογές συγγραφέων και τις πρώτες μορφές έκδοσης, τη σχέση μεταξύ αυτών και των συγγραφέων, τις μορφές διάχυσης των έργων και της κυκλοφορίας τους. Παράλληλα μας εισάγει στη σχέση μεταξύ του τελικού προϊόντος, δηλαδή του βιβλίου, και εκείνων που το καταναλώνουν, δηλαδή των αναγνωστών του. Ένας από τους στόχους του είναι να εξηγήσει την προέλευση και τη λειτουργία της λαϊκής λογοτεχνίας.

Στο πρώτο μέρος, ο συγγραφέας εισέρχεται σε έναν λαβύρινθο με πρόσωπα που πραγματοποιούν ταυτόχρονα κάθε είδους εκδόσεις. Ο συγγραφέας περιγράφει στον αναγνώστη το κίνημα που δημιουργείται από τις διακυμάνσεις της ζήτησης για αυτά τα βιβλία, σε μια εποχή που οι εκδότες πρέπει να λάβουν γρήγορα σημαντικές αποφάσεις, όπως ποιους συγγραφείς να επιλέξουν προκειμένου να αυξήσουν τις πωλήσεις τους, με ποιο τρόπο μπορούν να μειώσουν τα έξοδά τους και πώς θα επικρατήσουν στον αδυσώπητο ανταγωνισμό τους με άλλους εκδοτικούς οίκους. Η επιλογή συγγραφέων όπως οι Γκυστάβ Φλωμπέρ και Αλέξανδρος Δουμάς, παράλληλα με τη μείωση των φύλλων, των μεγεθών των εντύπων, καθώς και με τη δυνατότητα διαίρεσης των τόμων σε τεύχη, υπήρξαν οι μηχανισμοί που εκδότες όπως ο Michel Lévy ή ο Pierre-Jules Hetzel επέλεξαν για να περιορίσουν το κόστος και να αυξήσουν τα κέρδη τους στα πλαίσια ενός ολοκληρωμένου καπιταλιστικού ανταγωνισμού. Σε αυτό το σημείο, ο Mollier μεταβαίνει από τη μελέτη του εκδότη και των εκδοτικών μηχανισμών στον αναγνώστη και τη διαμόρφωση των λαϊκών αναγνωστικών συνηθειών. Εξετάζει ειδικότερα τους τρόπους με τους οποίους οι αναγνώστες άρχισαν να επιλέγουν, περίπου από το 1836 και

μετά, το επιφυλλιδογραφικό μυθιστόρημα που ο λαϊκός –ως προς το κοινό στο οποίο απευθυνόταν– Τύπος ενέταξε στο κάτω μέρος της πρώτης σελίδας –στο λεγόμενο «ισόγειο»– της εφημερίδας. Η λαϊκή εφευρετικότητα που αναπτύχθηκε στον αστικό πληθυσμό ξεχωρίζει ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τη διατήρηση αυτών των σειρών, καθώς οι γυναίκες με μια χοινοθή βελόνα και ένα ανθεκτικό νήμα δημιουργούσαν περιέργα βιβλία που με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκαν σε αυθεντικές «οικιακές βιβλιοθήκες». Αυτές οι απρόβλεπτες χρήσεις, οι οποίες συνδέονται με τις αγροτικές πρακτικές των περασμένων αιώνων, ακύρωναν τους υπολογισμούς των εκδοτών που ζούσαν στην καρδιά των πόλεων, και απορροϋθμιζαν τις στρατηγικές που εφάρμοζαν με στόχο την εμπορική επιτυχία τους.

Στο δεύτερο μέρος, ο Mollier επικεντρώνεται στη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων και των βιβλιοθηκών υπό τη συγχυρία της έκρηξης της σχολικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη (1850-1900). Πραγματοποιώντας διεξοδική έρευνα σχετικά με τους διαφορετικούς τύπους εγχειριδίων και τις πωλήσεις τους, καταδεικνύει την πολιτισμική επανάσταση την οποία προκάλεσε η συνάντηση του βιβλίου με τις λαϊκές μάζες που ήταν προηγουμένως ουσιαστικά αναλφάβητες. Στο τρίτο μέρος, ο συγγραφέας αναζητά, στη διάδοση των λεξικών και των εγκυκλοπαιδειών από τον 18ο αιώνα έως την ψηφιακή εποχή, την υπερβατική φιλοδοξία των ιδεολόγων εκδοτών και συγγραφέων να συμπυκνώσουν, να εκλαϊκεύσουν και να διαδώσουν τη γνώση και τις επιστήμες υπακούοντας στα κελεύσματα της εποχής του Διαφωτισμού. Επισημαίνει την επιρροή που είχε μια σειρά εκδοτικών προσπαθειών –άνισων, ανόμοιων, με διαφορετικές στοχεύσεις, αλλά ενταγμένων στο ίδιο χρονικό πλαίσιο– στην άνθηση νέων πολιτισμικών πρακτικών οι οποίες προωθούσαν την οικοδόμηση όλο και πιο παρόμοιων ταυτοτήτων, μαζικοποιώντας ουσιαστικά τις συμπεριφορές της κοινωνίας. Στο τέταρτο μέρος και στον επίλογο, ο Mollier μελετά μια

σειρά ζητημάτων τα οποία αναθεωρούν τις υποθέσεις που διατύπωσαν άλλοι μελετητές γύρω από την προέλευση της λαϊκής λογοτεχνίας στην Ευρώπη. Μελετώντας την έκρηξη του Τύπου και των λαϊκών εκδόσεων κατά την Belle Époque, αποδεικνύει ότι όλες οι μορφές πολιτισμικών προϊόντων είναι διαχωριστές από τις κοινωνικές πρακτικές ή τις ενέργειες που σχετίζονται με την ιστορία των νοοτροπιών.

Ο λαϊκός Τύπος και η λαϊκή λογοτεχνία των τελών του 19ου αιώνα αποτελούν προπλάσματα για την ανάπτυξη της μαζικής κουλτούρας του 20ού αιώνα, και πρέπει να εξεταστούν στα πλαίσια των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών που γνώρισε η Ευρώπη πριν τον Μεγάλο Πόλεμο. Παρόμοια μελέτη αξίζει η πολιτισμική αφομοίωση των παλαιών αγροτικών πληθυσμών, που μετατρέπονται σε εργατικό προλεταριάτο στα μεγάλα αστικά κέντρα, διαδικασία η οποία σχετίζεται άμεσα με τη διάδοση των λαϊκών εντύπων κάθε είδους. Παράλληλα, η διάδοση και ενίσχυση της ακροδεξιάς ρητορικής οφείλει πολλά στην κυριαρχία της λεγόμενης «λογοτεχνίας του πεζοδρομίου», ενός εξαιρετικά αμφιλεγόμενου, πρωτόγνωρου (αλλά και προφητικού) ηθικού κώδικα για τη μορφή που θα λάβει η μιντιακή κουλτούρα κατά τον 20ό αιώνα.

Η παρούσα έκδοση φιλοδοξεί να κάνει γνωστό στην Ελλάδα ένα ιστοριογραφικό ρεύμα που βρίσκεται σε πλήρη άνθηση στον ευρωπαϊκό χώρο τα τελευταία τριάντα χρόνια. Επιπρόσθετα, προτείνει νέα πεδία έρευνας που θεωρούμε ότι θα επηρεάσουν μελλοντικά την πιο ενδελεχή μελέτη της ιστορίας του ελληνικού εκδοτικού κόσμου και την αποσαφήνιση των γνωστικών πρακτικών του ελληνικού κοινού.

Λάμπρος Α. Φλιτούρης
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων